

מעשה שהיה בשני מגרשים ובשני נכדים שתבעו את עצמם לדין

מאת

חיים הררי

כשחיים ויצמן היה בן אחת עשרה, שלחו אותו הוריו ללמוד בגימנסיה בפּינסק, העיר הגדולה. על פי ספרו האוטוביוגרפי, "מסה ומעש", האירוע החשוב הראשון הזכור לו מימי הגיעו לפינסק היה מפגש הפרידה מאחד מראשי הקהילה היהודית בעיר, אהרון אייזנברג, שהחליט בשנת 1885 לעלות לארץ ישראל עם אשתו הרה ובתו התינוקת.

אייזנברג, אשתו ושתי בנותיו, זו שנולדה בפּינסק וזו שנולדה בדרך לארץ, הגיעו לוואדי חנין, היא נס ציונה, והתגוררו במטבחו של ראובן לרר, מייסד המושבה. חמש שנים מאוחר יותר, אהרון אייזנברג וכמה מחבריו רכשו אדמות, לא רחוק מנס ציונה, ויסדו את המושבה רחובות, בה חי אהרון עד יומו האחרון. התינוקת יהודית אייזנברג, שנולדה בדרך לארץ ישראל, גדלה ברחובות ועם בגרותה היתה למורה.

כאשר חיים ויצמן ביקר לראשונה בארץ, הוא ביקר גם ברחובות והתאכסן בבית מוידעו משכבר הימים, אהרון אייזנברג. הקשר האמיץ בין השניים נמשך עד יום מותו של אהרון. למשפחת אייזנברג היו פרדסים, כרמים ומגרשים ברחובות ובמשך הזמן זכתה הבת יהודית לבעלות על שתיים מחלקות הקרקע, כרם בצפונה של רחובות ומגרש במרכזה של העיר. כאשר החליט חיים ויצמן להקים את מכון זיו ברחובות, ממנו צמח מאוחר יותר מכון ויצמן, הוא חיפש חלקת אדמה מתאימה בסביבה הקרובה, כדי לבנות עליה את ביתו הפרטי. הוא רכש את הכרם של יהודית, אז כבר יהודית הררי לבית אייזנברג. על אדמה זאת ניצב היום בית ויצמן, בבעלות יד חיים ויצמן, והוא מופעל כמוזיאון על ידי מכון ויצמן למדע.

יהודית עזבה את רחובות והיתה, עם בעלה, ממייסדי העיר תל אביב. אך הקשר המשפחתי לרחובות לא נותק וצץ מידי פעם בדרכים מפתיעות. בנה היחיד של יהודית, יזהר הררי, גדל בתל-אביב, למד משפטים, ושנים רבות לאחר מכן היה, בין השאר, עורך הדין של עיריית רחובות. גם נכדה של יהודית, חיים הררי, גדל בתל אביב. הוא למד פיסיקה, הגיע למכון ויצמן ולימים נבחר כנשיאו. בנאום ההכתרה שלו כנשיא המכון, סיפר הנכד לחברי מועצת המנהלים של המכון על כך שסבתו יהודית היתה בעליה המקוריים של האדמה עליה עומד בית ויצמן. לשמע הדברים, נשמעה לחישה רועמת באנגלית מספסלי מועצת המנהלים: "ראו מה מסוגל אדם לעשות כדי להחזיר לעצמו שליטה על פיסת קרקע..."

גם נינו של ראובן לרר, אברהם פצ'ורניק, הוא פרופסור במכון ויצמן. הוא נהג להקניט את חיים הררי, נינו של אייזנברג, ולדרוש ממנו תשלום שכר זירה, לרבות הצמדה וריבית, עבור השימוש שעשתה משפחת אייזנברג במטבחו של ראובן לרר, לפני מאה ועשרים שנה.

המגרש האחר של יהודית היה דרומית למרכז רחובות, ושטחו פחות מדונם אחד. בהיות יהודית בת למעלה משמונים, גילה באקראי בנה יזהר, שהיה כאמור עורך הדין של עיריית רחובות, שהעירייה ורשת "אורט" בנו בית ספר תיכון על אדמות שכללו, בין השאר, גם את המגרש של יהודית הררי. העירייה עשתה זאת מבלי לרכוש את הקרקע, מבלי להודיע על כך לאיש, מבלי להפקיע את הרכוש, מבלי לשלם פרוטה, מבלי לבקש רשות, ובניגוד לכל חוק, סדר, הגיון או צדק.

עורך הדין של עיריית רחובות מצא עצמו במצב בו עליו לתבוע לדין, בשם אמו הזקנה, את העירייה, אותה הוא אמור לייצג בבית המשפט. כך כמעט הפך יזהר הררי לתובע ולסניגור באותו המשפט. הסכסוך בין יהודית ובין העירייה נמשך זמן רב ולבסוף הוסכם למנות שמאי שיעריך את שווי הנכס והעירייה שילמה ליהודית בת ה-89 את הסכום שנקבע על ידו. הפרשה נסתיימה, לכאורה, בשנת 1974 ולא שולם ליהודית כל פיצוי נוסף על עגמת הנפש ועל ה"מכירה" הכפויה והבלתי חוקית.

יזהר, שכל רכושו היה רשום במשותף על שמו ועל שם אשתו, ידע כמובן שהסכום שהתקבל מהעירייה, אינו שייך לו ובודאי שאינו שייך לאשתו, אלא הוא שייך לאמו בת ה-89 המתקיימת מפנסיה וקשה לה, מבחינה פיסית, לטפל בכספים ובדרך השקעתם. הוא פתח חשבון בנק נפרד, על שמו בלבד ולא על שם אשתו השותפה בכל נכסיו. הוא הפקיד בו את הסכום השייך לאמו הזקנה וטיפל מפעם לפעם בהשקעת הכסף, תוך התייעצות עם האם יהודית שהיתה, על אף גילה, במיטב שכלה ותבונתה. מעולם לא הוסיף לחשבון או גרע ממנו סכום כלשהו ודאג לכך שליהודית תהיה זכות חתימה על החשבון הנפרד והיא תוכל לעשות בו כרצונה, בכל עת.

ליזהר הררי היתה אז מחלת לב קשה והוא היה נכנס ויוצא בתדירות גבוהה במחלקה לטיפול נמרץ. הוא הבין היטב שהוא עלול למות לפני אמו. כעורך דין מנוסה, הוא ידע שגם אם אמו בת ה-89 תלך לעולמה לפניו, תוך חמש שנים מיום פתיחת החשבון המיוחד, יהיה עליו בכל מקרה לשלם מס עיזבון על סכום הכסף שבחשבון. היה אז כלל שקבע שמתנה הניתנת על ידי הנפטר ליורשיו פחות מחמש שנים לפני תאריך הפטירה, דינה כדין חלק מהעיזבון והיא חייבת במס עיזבון. כלל זה נקבע כדי למנוע מחולים אנושים לעקוף את מס העיזבון על ידי כך שיעבירו את רכושם ליורשיהם בעודם בחיים.

יזהר הכיר היטב את החוק וידע שמבחינת מס העיזבון לא היתה לו כל עילה סבירה לרשום את הכסף על שמו, הן בגלל מחלתו הקשה והן בגין גילה של אמו ומצב בריאותה. החשבון הנפרד נרשם פורמאלית על שמו רק כדי להקל את הטיפול בהשקעת הכסף ובמבט לאחור היה זה מעשה בלתי נבון. בודאי שלא היה כאן מעשה של "תכנון מס" שכן רק אילו חיו שניהם חמש שנים נוספות, על אף מצב בריאותם הקשה, ואז רק אילו נפטרה יהודית לפני בנה, היה הדבר מביא להפחתה במס העיזבון. בהיותו מאושפז, הדגיש יזהר בפני אשתו ובפני בנו חיים שבניגוד לכל שאר רכושו, שהוא משותף לו ולאשתו, החשבון המיוחד הזה שייך למעשה לסבתא יהודית ורק לה.

הבן יזהר נפטר ממחלת לב בראשית שנת 1978 ויהודית בת ה-92 עודנה בחיים. את רכושו של יזהר ירשו אלמנתו, בנו ובתו. ואולם, שלושתם ידעו היטב שחשבון הבנק הנפרד היה שייך, לאמיתו של דבר, לסבתא יהודית. הסכום שבחשבון היה למעשה כמעט רכושה היחיד, פרט לפנסיה שלה כמורה, ומצב בריאותה חייב הוצאות לא קטנות. הם פנו לשלטונות וביקשו שהסכום יועבר לבעלותה של יהודית ולא ייכלל בעיזבון של יזהר.

ליורשים התברר שהדרך היחידה להעביר את הסכום לרשותה של יהודית, מבלי לשלם, בסופו של דבר, פעמיים מס עיזבון, היא שיהודית תגיש תביעה משפטית נגד שלושת היורשים ותצהיר שהכסף הוא כספה ושמקורו היחיד הוא התשלום שהתקבל עבור המגרש שהיה כולו בבעלותה ושנגזל ממנה על ידי עיריית רחובות. אילו הוחזר לה כספה בכל דרך אחרת, היה הסכום מחויב במס עיזבון על ירושת יזהר ובמס עיזבון נוסף לאחר מכן, עם פטירתה של יהודית בת ה-92. התביעה בשם יהודית הוגשה לבית המשפט ובמקום כתב הגנה, הגיבו האלמנה, הבן והבת והודיעו בכתב שאכן צודקת התובעת, הכסף שייך לה והוא אינו חלק מעזבונו של יזהר. בכך היתה צריכה הפרשה להסתיים. אולם מדינת ישראל, בדמותה של פרקליטות מחוז תל-אביב, החליטה להצטרף כצד לנתבעים ולדרוש דיון בבית המשפט כדי לזכות, בסופו של דבר, בתשלום כפול של מס עיזבון.

תביעתה של הסבתא יהודית הררי כנגד כלתה, נכדה, נכדתה ומדינת ישראל, שעלתה על עגלת הנתבעים, נדונה בבית המשפט המחוזי, כאשר כל הנתבעים, למעט מדינת ישראל, מודים בצדקת התובעת בת ה-92 ואינם מעלים על דעתם שקיימת כאן בעיה אמיתית. מאידך, מדינת ישראל טענה שמדובר כאן בתחבולה שמטרתה תשלום מס עיזבון בשיעורים נמוכים יותר. בית משפט המחוזי, בהעדר מאמץ שכנוע כלשהו מצד התובעת הישישה, בהעדר הסברים מפורטים מצד שלושת הנתבעים הראשיים, ומבלי לשמוע עד

כלשהו, פסק בחופזה לטובת הנתבעים, כנגד רצונם הם ובניגוד לבקשתם בכתב. בית המשפט קבע שהחשבון שייך לזוהר, שהכסף שבו הוא חלק מהעזבון ושאינו להחזיר את הסכום ליהודית מבלי לשלם את מחציתו כמס עזבון. כמובן שלאחר תשלום המס והחזרת הכסף לבעליו, יהיה צורך לשלם מס עזבון נוסף לאחר שיהודית בת ה-92 תזכה למאה ועשרים. נימוקי בית המשפט, עם כל הכבוד הראוי והמתחייב, היו חסרי שחר בעליל ומרוב בלבול הוא התייחס ליהודית בטעות כאילו היתה אחת מיורשי בנה.

תדהמת בני המשפחה היתה רבה ומיד הוגש ערעור, בשם התובעת בת ה-92, לבית המשפט העליון. עד שטחנו טחנות הצדק, הטוחנות לאט, ובטרם התברר הערעור, הפתיעה ממשלת ישראל את כל המעורבים בפרשה וביטלה כליל את מס העזבון. אולם המס לא בוטל רטרואקטיבית לגבי מי שנפטר לפני תאריך הביטול. ואז, בעוד המחלוקת תלויה ועומדת, ועדיין לא התקיים הדיון בערעור, הלכה יהודית לעולמה בשיבה טובה ובגיל 93. כיון שבנה היחיד יזר נפטר לפניו, יורשיה היחידים היו מיודעניו שני הנכדים אותם היא תבעה לדיון, כזכור.

בפני בית המשפט העליון עמד, איפוא, ערעור של שני הנכדים, יורשיה של סבתא יהודית, בשם המנוחה, כנגד אמם וכנגד עצמם, יורשי הבן יזר המנוח, כאשר המדינה ניצבת כנגד הנכדים התובעים, אולם לצד הנכדים הנתבעים ואמם. למותר להזכיר שהנכדים התובעים והנכדים הנתבעים הם אותם שני נכדים עצמם ושאיפת המדינה, שביטלה את מס העזבון לאחר פטירת יזר ולפני פטירת יהודית, היא לגבות מס עזבון מרכושה של יהודית, כאילו היה זה רכושו של בנה שנפטר לפניו. על כפות המאזניים עמד עתה סכום מס השווה למחצית שוויו של מגרש בן פחות מדונם, עליו בנתה עיריית רחובות, ללא רשות, בית ספר.

בית המשפט העליון הקשיב לערעורה של יהודית שהלכה לעולמה, עיין בפסיקת בית המשפט המחוזי וקבע שהלה טעה טעות יסודית בשיקוליו ובהבנת העניין. לפיכך, כך אמרה הסמכות המשפטית העליונה, יש לבטל את פסק הדין של בית המשפט המחוזי ולהטיל עליו לדון מחדש בתביעה לגופה. בית המשפט העליון אף הפליא לעשות וקבע שעל הנתבעים שזכו בדיון בסיבוב הראשון, אך הפסידו בשני, לשלם לתובעת 7500 לירות. מיהרו הנכדים, שתבעו עתה את עצמם, לשלם לעצמם 7500 לירות וחזרו בשמחה לבית המשפט המחוזי, בתקווה שהפעם יעלה בידיהם לסיים את הפרשה בהצלחה.

הדיון החוזר, הלא הוא הסיבוב השלישי בדו-קרב המשפטי של הנכדים כנגד עצמם, התקיים בפני השופט המחוזי אברהם חלימה, שכהן מאוחר יותר כשופט בבית המשפט העליון. העד היחיד מצד התביעה היה הנכד התובע והנתבע חיים הררי, שתבע את עצמו ואת אחותו, כאשר זו מצטרפת אליו משני צידי המתרחס ותובעת את עצמה ואותו, ואילו אמו ומדינת ישראל מתייצבות לצידו כמתגונן אך לא לצידו כתוקף. אלא שרוב המתגוננים תמכו בתוקפים, למעט הפרקליטה התוקפנית מצד המדינה שהגנה בחירוף נפש על הנתבעים שמיאנו להגן על עצמם. ישיבת בית המשפט היתה מהדורה מיוחדת במינה של תיאטרון האבסורד כאשר השאלה הישראלית הנצחית "מי נגד מי" חוזרת ונשנית בכל דקה.

אין זה נדיר שבבית המשפט נוצרת התנגשות בין השכל הישר ומצבים מעניינים שהחיים יוצרים, מצד אחד, ובין הלוגיקה המשפטית הצרופה, בחינת "ייקוב הדין את ההר", מצד שני. אך בפרשת הנכדים שתבעו את עצמם, נוסף כאן גם מרכיב פסיכולוגי ותרבותי מכריע. השופט ופרקליט התובעים היו משפטנים מבוגרים ומנוסים, נינוחים ומנומסים, שניהם מחסידי השכל הישר, כל עוד אינו נוגד במפורש את החוק. נציגת המדינה היתה צעירה מוכשרת ונמרצת מאד, שהתייחסה בחוסר סבלנות מוחלט לכל מה שאמר השופט בדבר זכותו של השכל הישר להשפיע על תוצאות המשפט.

לאחר דיון שהיה לעתים מתוח ולעתים מבדר, פסק השופט חלימה לטובת הנכד והנכדה, כנגד עצמם וכנגד אמם ומדינת ישראל, וכך זיכה אותם בפטור ממס העזבון שבינתיים חלף לו מן העולם. סבתא יהודית שכבר לא היתה בין החיים, קיבלה את כספה, כמגיע לה, כשכבר לא היתה זקוקה לו. המדינה והפרקליטה שייצגה אותה זכו בנויפות מבית המשפט. בכך כמעט נסתיימה הפרשה המופלאה של הנכדים שתבעו את עצמם לדיון בעקבות אביהם, עורך הדין, שכמעט תבע לדיון את העירייה עליה הגן בבתי הדין.

אלא שלכל הסיפור נוסף צימוק נוסף, מיוחד במינו שאינו מופיע כלל בכתובים. לאחר סיום המשפט ולאחר פסק הדין, הבחין הנכד בכך שמיום פתיחתו של חשבון הבנק השנוי במחלוקת ועד יום פטירתה של

יהודית הררי חלפו ארבע שנים ואחד עשר חדשים, כלומר חודש אחד פחות מחמש שנים. על פי כללי מס העיזבון שבינתיים חלף מן העולם, מתנה של המוריש ליורש שניתנה פחות מחמש שנים לפני הפטירה, דינה כדין חלק מהעיזבון. לפיכך, גם לו פסק בית המשפט שהכסף היה שייך ליזהר וניתן לו במתנה על ידי אימו יהודית, הרי שעל פי כללי מס העיזבון דין מתנה זו כדין רכושה של יהודית ביום פטירתה. משמע, הנכדים שתבעו את עצמם צדקו בכל מקרה, וזאת גם על פי כללי המס שכבר בוטל ואיננו.

ובמחשבה שנייה, אולי טוב שטענה מפולפלת זו לא נשמעה בבית המשפט וכבוד השופט חלימה פסק מה שפסק מבלי לשמוע אותה. האם היתה המדינה מוותרת על גביית מס שהיה בתוקף ביום פטירת יזהר, כאשר הויתור על המס נובע מ"כלל חמש השנים" שאומנם היה בתוקף כשיזהר נפטר, אך הסיבה להפעלתו נבעה מפטירתה של יהודית שחלה לאחר ביטול תוקפו של הכלל? האם "כלל חמש השנים" שמטרתו היחידה היא להכביד מסים יכול גם לגרום לביטולם? ואם הכלל שקיים מבטל את המס הקיים בהסתמך על אירוע שקרה כשהכלל אינו קיים והמס אינו קיים, האם יש מס או אין? תישבי יתרן קושיות ובעיות.